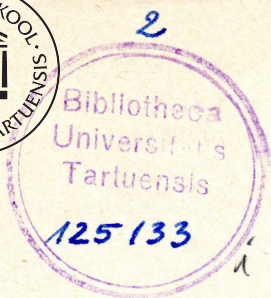

ARH

Äratrükk „Ajaloolisest Ajakirjast“, nr. 4, 1924.

ARHIIVKOGU

[Anderson], Walter.

Uus töö Balti libahundiprotsesside kohta.

Dr. Hermann von Bruiningk. Der Werwolf in Livland und das letzte im Wendischen Landgericht und Dörptschen Hofgericht i. J. 1692 deshalb stattgehabte Strafverfahren. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, 22 (1924), lhk. 163—220.

Väljapaistev Riia ajaloolane esineb selles kirjutuses temale võõral teadusealal; siiski käsitleb ta siin küsimusi, kus rahvaluuleuurija ilma ajaloolase abita läbi ei saa.

Kirjutus algab libahundiusu üldise karakteristikaga; autori peallikaks on siin Wilhelm Hertz'i tuttav monograafia olnud: Der Werwolf, Stuttgart 1862. Lugeja võiks imestusega küsida, kas nii vana raamat tõesti teaduse kõige viimse sõna sisaldab: lugu on aga see, et hilisemat suurt üldist monograafiat libahuntide kohta ei ole olemaski; kõige tähtsam teos, mis hiljem ilmunud, on Caroline T. Stewart'i lühike artikkel „Die Entstehung des Werwolfglaubens“ ajakirjas Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 19 (1909), lhk. 30—51 (kus ka muu erikirjandus on loeteldud).

Pärast seda sissejuhatust läheb autor Baltimaa libahuntide ajaloole üle. Teatavasti peeti Lääne-Euroopas XVI ja XVII aastasajal praegust Eesti- ja Lätimaad nii ütelda libahuntide eldoraadoks: kusagil ei olnud (tolleaegse arvamise järele) nii palju libahunte olemas nagu seal.

Autor katsub nüüd tõestada, et see reputatsioon täiesti põhjendusega on olnud, ja et ta paari välismaa kirjaniku, peamiselt Olaus Magni ja Casparus Peuceruse, mõjul on tekkinud.

Autori peaargumendiks on tõsiasi, et sisemaalsed ajalooallikad ja iseäranis kohtuaktid, niivõrd kui senni tuttav, keskaja ja XVI aastasaja jooksul ühtegi sõna libahuntide kohta ei ütle (lhk. 182—186); esimesed libahundiprotsesside aktid on alles XVII-st aastasajast pärit. Autor argumenteerib: „Quod non est in actis, non est in mundo“

(vd. lhk. 202) ja jõuab otsusele, et enne XVI aastasaja lõpuosa libahundiusk Baltimaal nii ütelda latentseks on jäänud (lhk. 186: „Einerseits kann als feststehend gelten, dass mindestens bis zum Ende des mit der Glaubensspaltung zu begrenzenden Mittelalters keinerlei annehmbares Beweismaterial von einem Werwolfaberglauben hierzulande Kunde gibt, ja die Wahrscheinlichkeit, dass ein solcher, wenn vorhanden, sozusagen latent gewesen sein muss, liess sich, wie mir scheint, in überzeugender Weise bis nach der Mitte des 16. Jahrhunderts nachweisen, ...“ etc.).

Mis aga tähendab sõna „latent“? Et toleaeagsed eestlased ja lätlased midagi libahuntidest ei teadnud, et neil mingisuguseid libahundijutte ei olnud, seda ei taha autor ka ise tõendada (lhk. 187: „Es ist schwer anzunehmen, ja kaum möglich, dass der nahezu unter allen Völkern unsers Erdteiles verbreitete Werwolfaberglauben den eingeborenen Völkerschaften hierzulande ganz unbekannt geblieben sein könnte“). Küll aga katsub ta näidata, et libahundid tol ajal Baltimaal mitte suuremat osa ei mänginud kui mujal Euroopas, vaid palju väiksemat osa.

Sarnane argumenteerimine *ex silentio* on äärmiselt kahtlane asi: selle meetodi järele võiksime meie mõnel juhtumisel terve rahvausu ära disputeerida. Kohtuaktides peegeldub ikka ainult äärmiselt väike osa rahva vaimuelust; kas meil on õigus ütelda, et sel ja sel aastasajal nõiad, libahundid, luupainajad tundmata on olnud, sest et meil sellest aastasajast mingisuguseid nõia-, libahundi-, luupainajaprotsesside akte ei ole järele jäänud?

Seepärast ei arva ma sugugi, et XVI aastasajal ja varemgi libahundiusk Baltimaal vähem oli levinud kui mujal; ma arvaksin isegi, et ta siin rohkem oli tuntud kui välismaal: mõlema kirjaniku, Olaus Magni (1555) ja Casparus Peuceruse (1560), tunnistused on üksteisest rippumatud; Peuceruse algallikaks on, nagu dr. v. Bruiningk ise tunnustab (lhk. 177), Riia koolirektor Hermann Wilken olnud; Wilken'i ajal (vähe enne a. 1560) on, nagu v. Bruiningk niisama ise ütleb, Riias kaks libahundiprotsessi juhtunud (lhk. 179/180), mille aktid aga kahjuks jäljeta on kadunud.

Mis nendesse libahundiprotsessidesse puutub, mille aktid meie päevini alal on hoitud, siis tunneb dr. v. Bruiningk ainult kaks niisugust protsessi (lhk. 187): kuulsat Kiviloo protsessi (Harju Jaani kih., a. 1617) ja Kaltenbrunni (Knediña) protsessi (Riia maak., Lemburgi kih., a. 1691/2); viimase aktid trükib ta oma kirjutuses ära.

On natuke imelik, et see on kõik. Et autorile prof. M. J. Eisen'i eestikeelne artikkel „Eestimaa nõidade põletamine“ (Agu,

1923, nr. 49, lhk. 1587—1590; nr. 50, lhk. 1633—1638) tundmatuks jäänud, on täiesti arusaadav; kuid ka „Inland'is“ on veel kahe libahundiprotsessi aktid avaldatud, ajakirjas „Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands“ (1877) niisama palju, ja ajakirjas „Baltische Monatsschrift“ (1909) räägib R. Winkler koguni viiest ennetundmatust protsessist. Ma tunnen seni järgmisi XVII aastasaja libahundiprotsesse:

- 1615 — Tallinna protsess: Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, 2 (1877), 330—333;
- 1617 — Kiviloo protsess: Inland, 5 (1840), 341—344; Eisen, lhk. 1588/9;
- 1618 — teine Tallinna protsess: Beiträge, 2 (1877), 337—339;
- 1623 — Keila Merimõisa protsess: Balt. Mon., 67 (1909), 326—329; Eisen, lhk. 1589/90 (Eestimaa kubermangu arhiiv nr. 109);
- 1628 — Undla protsess (Kadrina kih.): Balt. Mon., 67 (1909), 333/4 (Eestimaa kub. arh. nr. 136);
- 1636 — Kurna protsess (Jüri kih.): Balt. Mon., 67 (1909), 334—338; Eisen, lhk. 1634/5 (Eestimaa kub. arh. nr. 136);
- 1640 — Pada protsess (Viru Nigula kih.): Inland, 2 (1837), 777—779 (vd. J. Jung, Kodu-maalt, VI, 24—29); Balt. Mon., 42 (1895), 54—56;
- 1650 — Pühalepa protsess: Balt. Mon., 67 (1909), 345/6 (Eestimaa kub. arh. nr. 135);
- 1651 — Idavere protsess (Haljala kih.): Inland, 4 (1839), 257—263;
- 1691/2 — Kaltenbrunni protsess;
- 1695 — Nabala protsess (tõepoolest ainult eeluurimine): Balt. Mon., 67 (1909), 348 (Jüri kih. kirikukroonika ja Eestimaa kub. arh. nr. 134).¹⁾

Mitte kõigis nendes üheteistkümnes protsessis ei mängi libahundiusk sama suurt osa: mõned (näituseks Pada protsess) on tüübilised nõiaprotsessid, ja libahundiks käimine esineb siin ainult kõrvalise motiivina.

Kõige huvitavam ja kõige väärtuslikum osa dr. v. Bruiningk'i kirjutuses on Kaltenbrunni protsessi aktide täieline äratrükk (lhk. 203—220). Kaebealune, vana Läti tark ja libahunt Thies, esineb siin imestatud kohtunikude ees väga originaalse teooriaga libahuntide kohta: libahundid olevat „Jumala koerad“, kuradi ja nõidade veri-vaenlased ja isegi vilja kasv edendajad (nõiad — Zauberer — varastavat nimelt igal aastal viljaõied etc. ja viivat nad kuradi aita

põrgusse, libahundid aga toovat nad salaja sealt tagasi). Sarnasest teoriast ei ole ma kunagi kuulnud ja ei või ütelda, kas ta on traditsionaalne või vana Thies'i enese poolt sepitsetud; mõlemal uhtumisel on ta äärmiselt huvitav.

Ka muidu sisaldab dr. v. Bruiningk'i artikkel palju huvitavat materjali; iseäranis tähtis on, et ta näitab, et Olaus Magni jutustus Liivi libahuntide kohta ainult esimeses tema raamatu väljaandes (1555) täielisel kujul esineb: hilisemates trükkides on ta tunduvalt lühendatud (lhk. 174/5).

Walter Anderson.